

FATTIGDOM SOM FOR- BRYDELSE?

STRAF OG OMSORG I FATTIGGÅRDEN

Af Inge Mønster-Kjær

Alma kommer på fattiggården

En nat i april 1929 sad Alma, en lille pudsig dame på 38 år, i detentionen på politistationen i Svendborg. Hun var såkaldt subsistensløs, altså fundet på gaden uden noget sted at gå hen. Hun var blevet fundet og taget med af det lokale politi. Almas mor blev kontaktet, men hun ville ikke have Alma hjem.¹ Derfor blev Alma dagen efter afleveret på byens fattiggård, Viebæltegård, hvor hun blev registreret i dagbogen som subsistensløs og åndssvag.² Fattiggården forblev hendes hjem i 45 år, indtil stedet lukkede i 1974.

Almas historie er en ud af mange, men den er særlig interessant, fordi hun var på fattiggården så længe. Desuden er Almas skæbne et eksempel på, hvordan livet kunne forme sig for en fattig i Danmark op igennem det 20. århundrede.

Det, man i dag ved om Alma, findes i protokollerne fra fattiggården, i politiets arkiv, og fra erindringer om

Værelse på fattiggården Viebæltegård.

Foto: Anders Boye.

Fattiggårde var et af flere tiltag til bekæmpelse af fattigdom i det 19. og 20. århundrede. Men hvem var de fattige indlagte? Og hvordan var livet på fattiggårdene? I denne artikel skildrer ph.d. stipendiat ved SDU og Svendborg Museum Inge Mønster-Kjær livet på og tankerne bag Viebæltegård, det senere Svendborg Fattiggård. Fattiggården står i dag som et vidnesbyrd om, hvilke forhold fattiglemmer og subsistensløse i Svendborg og omegn levede under i de 102 år, fattiggården var i funktion. I dag huser fattiggården Forsorgsmuseet, hvor vi med egne øjne kan se de rammer, som Alma, vi præsenteres for i artiklen, levede under helt frem til 1974.

hende. Hvad hun selv har tænkt og følt, kan vi kun gætte på. Fattiggårdens tidligere ansatte har ladet sig interviewe af museumsinspektør Maria Rytter fra Forsorgsmuseet i forbindelse med indsamlingen af viden og materiale til museets udstillinger og registrering af det danske samfunds forsorg. Gennem disse interviews ved vi, at Alma helst ikke talte med nogen, hverken andre

Alma på sit værelse på Viebæltegård.
Kilde: Forsorgsmuseet, Svendborg Museum.

indlagte eller personale. Hun var kendt for at opføre sig lidt besynderligt. Hun spiste altid alene på sit værelse, stående og med fingrene. Hun kunne ikke lide rosiner, hvilket man fandt ud af, da man bag hendes skab fandt en større samling, som var pillet ud af maden.³

Alma arbejdede på fattiggården ligesom de andre indlagte. Trappevasken var hendes opgave, som hun varetog med flid og ihærdighed. Men hun deltog ikke i det sociale liv, og hun sad helst på sit værelse, når hun ikke arbejdede.

Arbejde var helt centralt for livet på fattiggården. Formålet med at lade byens fattige forsørge på fattiggården var primært at sikre, at arbejdsduelige fattiglemmer arbejdede for føden. På Viebæltegård blev lemmerne beskæftiget med måttevævning, sortering og pakning af ispinde, vaskeriarbejde, skærveknusning o.l. Arbejde var også nøglen til at komme ud igen, man skulle nemlig kunne dokumentere, at man kunne forsørge sig selv. Der er intet i de efterladte arkiver, der tyder på, at Alma har forsøgt at få lov til at flytte fra

Viebæltegård eller skaffe sig forsørgelse uden for fattiggården.

Omsorg

Da Alma havde boet på Viebæltegård i 37 år, kom en nyansat diakon til. Han bemærkede Almas dårlige gang og bad om lov til at undersøge hendes fødder. Det viste sig, at hun ikke fik klippet sine tånegle, der var vokset rundt om tærerne og ind under fødderne. Hun gik altså på sine negle.⁴ Der blev sørget for Alma i forhold til husly, varme, kost og klæder, men det har været begrænset, hvor tæt personalet kom på de indlagte, siden ingen havde opdaget årsagen til Almas dårlige gang.

I 1960erne kom der fokus på Viebæltegård som en utidssvarende institution. En overskrift i Fyns Amts Avis lød således:

”Amtsrådmedlem: Viebæltegård er en skændsel for vor tid: Dødsdom i Fyns Amtsråd over det forældede Svendborg-forsorgshjem.”

I interviewet siger samme Amtrådsmedlem:

”De hygiejniske forhold er meget dårlige, hygge og komfort findes overhovedet intetsteds i den tidligere arbejdsanstalt, der i mangt og meget kan minde om gamle dages fattighuse.”⁵

Få dage efter skrev avisen som opfølgning på fattiggårdsdebatten:

”Der er trist. Rent og praktisk, men så forfærdeligt deprimerende.”

I et interview med forvalteren fremgik det, at:

”På Viebæltegaard er vi cirka otte heltidsansatte, siger Chr. Larsen. Der er for lidt. Vi kan ikke overkomme at gøre noget for den enkelte. Egentlig skulle vi ugentlig have besøg af både

Arbejdsstuerne blev i en avisartikel beskrevet som det hyggeligste sted på Viebæltegård.
Kilde: Forsorgsmuseet, Svendborg Museum.

psykologer og psykiatere. Men vi må nøjes med en socialrådgiver periodisk og en læge en gang om ugen. Det er begrænset, hvad vi kan gøre.”

Journalisten tilføjede:

”Forsorgshjemmet er udseendemæssigt under al kritik. Ingen hygge, ingen hobbyrum.”²⁶

Som noget meget sjældent bidrog en af de indlagte i avisdebatten. Hans brev til avisen er meget unikt, da der kun sjældent findes kilder til de indlagtes egne oplevelser af livet på fattiggårdene:

”Indlagt” skriver til Fyns Amts Avis’ læsere: Viebæltegård kunne være andet end social skamlet”.

Viggo Henning Petersen skrev i sin kommentar til politikerens kritik:

”Jeg har været igennem tre forskellige forsorgshjem, det ene værre end det andet, og jeg må med sorg er-

kende, at Viebæltegård ikke engang er det værste af arten. Det, der falder mig tungest for brystet, er, som De skriver, de ældres forhold. Det er for dem, sidste station før kirkegården, og De har evig ret i, at intet bliver gjort for at mildne overgangen, blot er vi deri uenige, når De skriver, at under de nuværende forhold er der ikke noget at stille op. At bygningerne er gamle, er en kendsgerning, men har det noget at gøre med muligheden for at skabe lidt hygge på stedet. En magelig stol, en dug på bordet, lidt til ganen, en køretur ud i naturen, ja, der var mange ting til en overkommelig pris, og det kunne være sket for 25 år siden.

Eller hvad med en lille ferie en gang om året. Nej, det er unødvendigt at skrive, at det minder om gamle da-

Der findes stadig borgere i Svendborg, der kan huske, at man kunne købe måtter til sin bil på Viebæltgården. Kilde: Forsorgsmuseet, Svendborg Museum.

ges fattighuse, for forskellen er faktisk ikke til stede. Og glem ikke, at de ældre selv betaler for opholdet.

Af pensionen på 860 mdl. betaler de ca. 740 kr. for tre daglige måltider, og en seng i et rum, som vi jo heldigvis er enige om, er under al kritik.

Og mon der så er mange, der tænker på, at når man ankommer, må man normalt ikke gå ud i 14 dage. Der gives dog dispensation, men en ting står fast: at man ikke, som det står i Deres blad, og som det siges døgnnet rundt – kan komme og gå efter behag. ...”

Ikke desto mindre var fattiggården Almas hjem, og ingen nænede at fortælle hende, at hun ikke mere kunne blive, da fattiggården skal lukke i 1974. Da der endelig var en af de ansatte, der tog sig sammen til at indvie Alma i planerne

for hende, svarede hun blot: ”Det ved jeg da godt, det har jeg læst i avisen.”⁸ Ingen var klar over, at hun kunne læse, og episoden viser en tankevækkende dobbelthed i fattiggårdens omsorg: De ansatte har tydeligvis bekymret sig om Almas trivsel, og hvordan hun ville opleve flytningen. Samtidig viser den manglende viden om hendes læsevner, at omsorgen i praksis var begrænset.

Da Alma flyttede til plejehjemmet Inge i Svendborg, ejede hun intet ud over en del kontanter, som hun havde sparet sammen i tidens løb. Hun havde sine mønter liggende løst i en pose, og sedlerne var rullede sammen, så de f.eks. kunne gemmes i fingrene på et par gamle handsker eller i et par strømper. Også på plejehjemmet blev hun kendt for at være sær. Hun ville ikke tale med nogen, og hvis man forsøgte at spørge

*De indlagte deltog i det daglige arbejde på fattiggården.
Kilde: Forsorgsmuseet, Svendborg Museum.*

ind til noget, svarede hun ”Hvad rager det dig?”. Alma boede på plejehjemmet til sin død i 1981.⁹

Fattiggårdene i Danmark

Fattiggården var en af de tidlige velfærdsinstitutioner i Danmark. Den opstod som følge af de grundlæggende forandringer, der fandt sted i det danske samfund i 1800-tallet. Familiemønsteret var i opbrud, landsbysamfundet ændrede struktur, byerne voksede osv. På landet var mange tidligere fæstebønder blevet selvejere og ejede dermed en meget lille jordlod, som man ikke kunne brødføde en hel familie med. Derfor søgte folk fra landet til byen for at finde en anden levevej.

Hvad gjorde man så, når fattigdommen var stigende og af nogle anset for truende? Almindelige mennesker blev

bange for at blive løbet over ende af fattige, at de fattige skulle begynde at tage, hvad de havde brug for til overlevelse. Men folk var også bange for selv at ende i gruppen af betlere. I et samfund, hvor det eneste sociale sikkerhedsnet var det, som familien kunne tilbyde, var fattigdom en reel risiko også for de velstillede. En brand, en ulykke, sygdom eller et dødsfald var det eneste, der skulle til for at kaste en hel familie i armod. I et forsøg på at tage hånd om fattigdommen var fattigvæsenet blevet så dyrt, at småhandlende, håndværkere og ejere af de mindre jordlodder selv risikerede at få brug for fattighjælp.¹⁰

Fattiggården var et resultat af mange forskellige omstændigheder. Fattigdom var et kontroversielt emne, der blev diskuteret i hele Europa. Fra England kom ideen om, at de fattige udgjorde

en potentiel indtægtskilde for samfundet, at med den billige arbejdskraft, som de mange fattige udgjorde, kunne samfundets vækst sættes i vejret.¹¹ Som modsætning til potentiale-tænkningen skræmte Malthus¹² næsten livet af europæerne med sine skrækscenarier om, hvordan den voksende gruppe af fattige ville trække alle med sig ned, at overbefolkning ville føre til generel sult og nød. Malthus mente ikke, at fattighjælp var en god ide. Omkostningerne ville udhule samfundet, og de fattige ville blot formere sig og blive flere.

Tiggere var et dagligt syn, og selvom tiggeri blev forbudt, var det traditionelt ilde set at afvise en tigger. Virkeligheden behøvede praktiske løsninger. Med fattiggården syntes man at have fundet en økonomisk rationel løsning. Den tilgodeså humanisternes krav om at tage hånd om dem, der intet havde. Også de, der var mere inspirerede af Malthus, kunne være tilfredse, for i fattiggården kunne de ugifte indlagte, der var adskilt efter køn, ikke formere sig. Fattiggården tilgodeså også ideen om at opdrage moralsk fordærvede mennesker til "gode borgere", der bidrog til samfundets opretholdelse.

Fattiggården skulle altså kunne rigtig meget forskelligt, men der var ingen klare definitioner. Nogle fattiggårde var specialiserede og tog kun de fattige, der på grund af svagelighed og alderdom ikke kunne forsørge sig selv, andre fattiggårde rummede alle forsørgelsesgrupper. Der var dog enighed om, at fattiggården skulle indrettes således, at den ikke fristede folk til at undlade at klare sig selv. Det måtte altså på ingen måde være et attraktivt sted at være. Denne målsætning passede godt sammen med kravet om, at fattiggården skulle drives

så økonomisk rationelt som muligt. Ingen pynt, ingen festligheder, ingen underholdning, simpel og funktionel indretning.

Det, der adskilte den moderne fattiggård som f.eks. Viebæltegård i Svendborg fra tidligere tiders fattighuse og hospitaler, var, at bl.a. fattiggården var reguleret med et regelsæt og en opsynsmand til at sikre driften, og at reglerne blev overholdt.¹³ Den moderne fattiggård kunne efter 1838 finansieres med statslån, og både byggeri og regulativ skulle godkendes af Indenrigsministeriet.

Fattiggården i Svendborg

Baggrunden for den moderne fattiggård i Svendborg var en omstrukturering af magtfordeling og beslutningsprocesser i det danske samfund. Med Købstadsloven af 1837 fik Svendborg, som de andre danske købstæder, opgaven at formulere regulativer til købstadens ledelse. Disse skulle holde sig inden for lovens rammer og godkendes af cancelliet.¹⁴ Herunder lå reguleringen af fattigforsorgen, der hidtil var foregået mere eller mindre tilfældigt efter den enkelte forstanders principper. Den nye Borgerrepræsentation i Svendborg ønskede at systematisere fattigforsørgelsen.¹⁵ Der lå flere private fattighuse i Svendborg, hvor en stiftelse havde doneret et hus til f.eks. byens enkefruer. Men der var behov for en moderne fattiggård, hvor byens fattige kunne komme og arbejde og spise. I Fruestræde lå en gammel købmandsgård, som enke Graae ønskede at afhænde. Den blev købt af fattigvæsenet. Ejendommen blev anvendt som arbejdsanstalt indtil 1872, da Viebæltegaard blev taget i anvendelse.¹⁶

Dette billede fra 1885 viser arbejdet med skærveknusning i fattiggårdens arbejdsanstalt.

Kilde: Forsorgsmuseet, Svendborg Museum.

Viebæltegårds beboere

Den nye fattiggård i Svendborg bar præg af at være bygget til formålet. Fattiggården er en trelænget bygning med mur omkring de fire indre gårde. Bygningerne og gårdmiljøet muliggjorde en adskillelse af de indlagte grupper og kontrol over, hvem der kom og gik.

Folk på Viebæltegård var meget forskellige. Fattiggården rummede arbejdsløse men arbejdsduelige mænd, alkoholikere, åndssvage, evnesvage (idioter), gamle, syge, hjemløse, børn, handicappede osv. Der var flere veje til fattiggården; man kunne komme og bede om hjælp, eller man kunne blive indlagt af myndighederne. Alma blev indlagt på den sidste måde, altså tvangsindlagt, hvilket begrænsede mulighederne for at komme ud igen.

Folketællingerne kan give en række øjebliksbilleder af sammensætningen

af beboerne på Viebæltegård. I 1880 var der i fattiggårdens arbejdsanstalt 20 personer, 13 mænd og 7 kvinder i alderen 19-79 år. De, der boede i arbejdsanstalten, var de arbejdsduelige fattige. De der burde kunne klare sig selv. De skulle arbejde for føden og opholdet, og i fattiggårdens værksteder vævede mændene måtter, lavede ildtændere eller måske ligkister. Kvinderne spandt og vaskede i vaskeriet. Alle passede fattiggårdens jord, hvor man dyrkede afgrøder til husholdningen. For de indlagte på arbejdsanstalten var disciplinen striksere end for resten, men der var dog mulighed for at gøre sig fortjent til arbejdspenge og udgang om søndagen.¹⁷ I forsørgelsesanstalten (som også rummede sygestuen) boede der samme år 21 personer, 12 mænd og 9 kvinder i alderen 18-88 år. Disse mennesker kunne ikke arbejde, og de var indlagt på

fattiggården for at nyde pleje og omsorg. En enkelt i denne gruppe blev registreret som sindssyg.

De to grupper levede adskilt. Man var opmærksom på, at der var tale om to forskellige grupper af mennesker, nemlig de værdige og de uværdige fattige. De værdige fattige, der ikke selv var skyld i deres fattigdom, skulle hjælpes uden særlige betingelser. Men de uværdige var moralsk fordærvede mennesker, der ikke skulle påvirke fattiggårdens andre indlagte negativt.

Fortsætter man opgørelsen over Viebæltegårds beboere i folketællinger frem til 1916, ser det således ud:

1890 : 39 fattiglemmer, 24 mænd og 15 kvinder i alderen 16-91 år. En af disse personer er angivet som idiot.

1901 : 57 personer, 48 mænd og 9 kvinder i alderen 19-82 år. En er angivet som sindssyg.

1911 : 29 personer, 23 mænd og 6 kvinder i alderen 15-88 år, en enkelt angivet som sindssyg.

1916 : 23 personer, 13 mænd og 10 kvinder i alderen 18-88 år, heraf 2 sindssyge.

De mange mennesker, der har boet på fattiggården i Svendborg, har været indlagt på forskellige betingelser. En del af beboerne har henvendt sig selv for at få hjælp i en kortere periode. De har til gengæld ofret retten til at bestemme over familien, og ofte blev deres børn sat i pleje.

De tvangsindlagte har også været forskellige. Nogle er som Alma blevet afleveret, fordi de ikke kunne klare sig selv, og ikke selv har opsøgt hjælpen. Andre er blevet idømt afsoning i en periode for at betle, være beruset eller andet.

I 1921 sker der noget nyt. 8 familier

med i alt 45 personer indskrives som husvilde i fattiggården. Dertil kommer 27 personer, 16 mænd og 11 kvinder i alderen 18-88 år, anført som forsørget af Svendborg Kommune. Der er altså nu i alt 72 personer på Viebæltegård, og deriblandt et hidtil uset antal børnefamilier. I 1925 udgør husvilde nu 40 personer, fordelt på 6 familier. Dertil kommer 28 personer, 21 mænd og 7 kvinder i alderen 16-79 år under fattigforsørgelse.

En fremtidig sammenligning af listerne over sammensætningen af beboerne på de danske fattiggårde vil kunne vise, om det er generelt, at sammensætningen af fattiggårdenes beboere ændrer sig så drastisk.

Forskel på folk

I praksis var der stor forskel på de indlagte, der kom af egen fri vilje, og de som blev indlagt af myndighederne. De frivillige kunne i vid udstrækning komme og gå som de ville, blot de meldte sig hos portneren, der lukkede dem ud og ind. (Som det fremgik tidligere, er det ikke helt sådan, den på Viebæltegård indlagte avisskribent husker mulighederne for udgang). Disse mennesker var ofte vejfarende, der for en periode havde behov for husly og evt. lægehjælp. De var typisk stiltfærdige mennesker, der indgik i livet på Viebæltegård og tog del i det praktiske arbejde.

De tvangsindlagte, der var blevet indlagt af politi eller sociale myndigheder, var en helt anden historie. De var ofte urolige og lavede ballade. De havde kun mulighed for udgang med tilladelse og var underlagt en anden disciplin end ”de frivillige”.¹⁸

Viebæltegård

I 1961 fik de indlagte fattige stemmeretten tilbage og dermed deres borgerrettigheder. Fattiggårdene enten lukkede, skiftede funktion til alderdomshjem eller ændrede navn til forsorgshjem. I Svendborg blev Viebæltegård til forsorgshjem i 1970, hvilket i praksis ikke afstedkom mærkbare ændringer. Beboerne var de samme, personalet var det samme, bygningerne stod, som de havde gjort det hidtil, og indretningen forblev mere eller mindre uændret, frem til at forsorgshjemmet lukkede i 1974. Dermed giver Viebæltegård i dag et helt unikt indblik i dansk forsorghistorie. En tur rundt i bygningerne er som at gå ind i en tidsmaskine, der tager os ikke så frygteligt langt tilbage i tiden og viser os en autentisk historie om den tidlige danske velfærd.

Litteratur om fattiggårde

- Balslev Wingender, Nete: *Gammel og fattig – Skøn og ret i den tidligere alderdomsforsorg 1891-1922*, Jurist- og økonomforbundets Forlag, 1994.
- Fattiggårde på landet i Sønderjylland – Menneskeliv i samfundets udkant*, Museum Sønderjylland, 2008.
- Jørgensen, Harald: *Det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*, Institut for Historie og Samfundsøkonomi, 1940.
- Jørgensen, Harald: *Fra Arbejdsanstalt til Forsorgshjem – Træk af den offentlige forsorgs udvikling i København igennem de sidste 150 år*, Københavns Kommunes Socialdirektorat, 1972.
- Lars N. Henningsen: *Fattigvæsenet i de Sønderjyske Købstæder 1736-1941*, Skrifter, udgivne af historisk samfund for Sønderjylland, NR. 47, Åbenrå 1978.
- Wøllekær, Johnny: *Fattiggårdene på Fyn*, 1993.

Noter

- 1 Svendborg politimesters arkiv, politistationens anholdelsesprotokol 1926-1929, nr. 64.

- 2 Byhistorisk arkiv for Svendborg, Fattiggården, Viebæltegård, Dagbøger 1927-35.
- 3 Tidligere ansat på Viebæltegård, Inger M. Christiansen, interviewet af museumsinspektør Maria Rytter, Forsorgsmuseet i Svendborg, d. 6/9 2005.
- 4 Diakon Søren Peter Mogensen interviewet af museumsinspektør Maria Rytter, Forsorgsmuseet i Svendborg, ikke dateret.
- 5 *Fyns Amts Avis*, tirsdag d. 1. september 1970.
- 6 *Fyns Amts Avis*, lørdag d. 5. september 1970.
- 7 *Fyns Amts Avis*, onsdag d. 9 september 1970. Læserbrev af Viggo Henning Petersen, indlagt på Viebæltegård.
- 8 Tidligere ansat på Viebæltegård, Inger M. Christiansen, interviewet af museumsinspektør Maria Rytter, Forsorgsmuseet i Svendborg, d. 6/9 2005.
- 9 Tidligere ansat på plejehjemmet, Inge Bente Larsen, interviewet af museumsinspektør Maria Rytter, Forsorgsmuseet i Svendborg, i 2006 (ikke nærmere dateret).
- 10 Kolstrup 2010, s. 201.
- 11 Forestillingen om de fattige som et uopdyrket potentiale for opdyrkelse af produktiviteten i samfundet er en del af en merkantilistisk tankegang. Se *Salmonsens Konversationsleksikon*, 2. udg. bind XVI, 963.
- 12 Thomas Malthus (1766-1884), engelsk præst og økonom. *Salmonsens Konversationsleksikon*, 2. udg. bind XVI, 501.
- 13 Wøllekær, 1993. Definitionen er baseret på Wøllekærs studier af fynske landfattiggårde.
- 14 Marcussen, Ove: *Svendborg Købstads Historie II Del*, udgivet af Svendborg By, s. 504.
- 15 Marcussen, Ove: *Svendborg Købstads Historie II Del*, udgivet af Svendborg By, s. 519.
- 16 Marcussen, Ove: *Svendborg Købstads Historie II Del*, udgivet af Svendborg By, s. 572 ff.
- 17 Byhistorisk Arkiv i Svendborg, Viebæltegård, Regulativ for Forsørgelses- og Arbejdsanstalten i Svendborg 1872.
- 18 Enke efter sidste bestyrer af Viebæltegård, Inger Margrethe Larsen, interviewet af museumsinspektør Maria Rytter, Forsorgsmuseet i Svendborg, d. 19/5 2009.